

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde

Handan İnci

Murat Gülsoy, *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* adlı son romanında, Doğu-Batı çatışması arasında kalmış bir gencin kimlik arayışı gibi, aslında edebiyatımızın bolca işlediği ve çekici olmaktan çıkardığı bir konuyu, son derece ilginç bir figür etrafında ve romancılar için yazmakla tüketilmeyecek verimli bir dönem olan II. Meşrutiyet günlerinde ele alınca, iş başkalaşmış.

Romanda değinilmesi gereken pek çok konu var ama benim için kitabı ‘başkalaştırın’ en önemli noktadan, Beşir Fuat’tan başlayayım. Yıllar önce, Beşir Fuat’ın yayımlamayı planladığı, muhtemelen intihar etmesinin ardından kitapçı Arakel’in basmaktan vazgeçtiği *Şiir ve Hakikat* adlı dosyayı yeniden kitaplaştırmak için çalışırken bu çarpıcı hayatın bir roman için ne kadar zengin malzeme taşıdığını düşünmüştüm. Beşir Fuat, düşünceleri ve yaşantısıyla kültürler arası çatışmayı ve kimlik sorunu anlatmak için edebiyat tarihimizden seçilebilecek en verimli isimdir. Ancak hemen belirtmeliyim ki *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde*, bir Beşir Fuat romanı değil. Böyle olsa bir tür biyografik roman sınırı içinde kalacak olan kitabı Gülsoy, edebi açıdan daha da çekici kılacak bir zemine kaydırması. Meselesini reel bir kişi olan Beşir Fuat üzerinden değil, fiktif bir karakter etrafında anlatmış.

Kim olduğunu bilmediği babasına ait ipuçları bulmak için Paris’ten yola çıkan huzursuz ve zihni karışık bir genci, Fuat Chausson’u, şehrin tarihteki belki de en hareketli günlerinde İstanbul’a getiriyor Gülsoy. Şehir de Fuat gibi için için kaynamakta, kendine yeni bir hayat aramaktadır. Babasını arayan genç ile simgesel babasını tahttan indiren ve hayatını özgürleştirmeye girişen toplum arasındaki çapraz ilişki romanın çok katmanlı yapısında ilginç kesişmelere ve geçişlere yol açmış.

*

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde bir mektup-roman. Kitabın bütünü, Fuat’ın Paris’te bıraktığı arkadaşı Alex’e yazdığı mektuplardan oluşuyor. Doğu’ya yolculuk eden huzursuz bir gencin mektuplarıyla Gülsoy, 19. yüzyıl romantiklerinin yolculuk metinlerinde gördüğümüz atmosfer yaratmak istemiş sanki. 1908-09 arasında kaleme alınmış mektuplarda romantik edebiyatın neredeyse bütün kalıplarını kullanmış. Kitabı baştan sona mektup şeklinde kurmak günümüz romanlarında fazla kullanılmayan bir teknik, metni monotonlaşma tehlikesi taşıyor. Ancak, güçlü anlatımı ve iyi dengelenmiş olaylar sayesinde Gülsoy başarıyla altından kalkmış bu yöntemin. Sadece mektup tekniğiyle değil, odaklandığı kişi ve kullandığı dille de ustalıklı

bir re-produksiyon yapmış yazar. İç sıkıntısıyla Doğu'ya seyahat eden şair Nerval gibi yalnız ruhlarının rüzgârı esiyor romanda. Fuat'ın arkadaşına içini döktüğü mektuplardaki fırtınalı, arayışlarla dolu, zıt duygu ve düşüncelerin çatıştığı coşkulu dil, Goethe'nin, Rousseau'nun mektup tarzında yazılmış romanlarını da çağrıştırıyor. Fuat'ın sık sık Fransız şiirinden ve edebiyatından alıntılar yapması bu atmosferi iyice pekiştirmiş. Gülsoy tarihi roman atmosferi kurarken aynı zamanda her ayrıntısıyla bir “edebi dönem romanı” da inşa etmiş. Fransa'da sanatoryumda yatan Alex'in aşk hikâyesindeki trajedi ve verem hastalığından ölmesi bile bu malzemenin ne kadar incelikle kullanıldığını gösteriyor. İlk bakışta tarihsel bir dönem anlatısı gibi görünmesine rağmen, romanın merkezine tarihi olayların ve toplum sorunlarının değil, bireyin iç çatışmasının yerleştirilmesi de bu kaynağa bağlanmalı. Aynı şekilde, Fuat'ın aşk konusundaki dengesizliklerini ve hayatına giren kadınların yaşattığı duygusal fırtınaları da bu çerçevede okuyabiliriz.

Tabii buraya kadar söylediklerimden kitabı klasik yöntemle yazılmış bir roman olarak değerlendirdiğim sanılmasın. Gülsoy'un hemen her romanında yeni anlatım teknikleri arayan, deneyselliğe açık, anlatma biçimlerinin yeniliği ve özgünlüğü konusunda titizlenen bir yazar olduğunu biliyoruz. Nitekim sözünü ettiğim dönem eserlerini anıştıran havaya rağmen, bu roman da bazı postmodern oyunlarla çağdaş anlatılara bağlanmış. Orijinal Fransızca günlüğün sahafta bulunmasından sonra elimize gelinceye kadar geçirdiği çeviri ve yayım aşamalarında ana metne eklenen notlar ve açıklamalar bunlardan biri.

*

Fuat, yolu İstanbul'a düşmüş bir Fransız aktris ile hali vakti yerinde bir Osmanlının yaşadığı evlilik dışı ilişkinin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelir. Babası o daha doğmadan ölmüş, annesi Osmanlı Bankası baskınından sonra İstanbul'da gayrimüslimler için hayatın zorlaştığı günlerde çocuklarını alıp Paris'e dönmüştür. Fuat ve ablası Feride, annelerinin birlikte yaşadığı Victor'un evinde, bir Fransız çocuğu gibi yetiştirilirler. Ancak Türkçe'yi ve nereden geldiklerini de unutmazlar. Annesinin hiç sözünü etmediği Osmanlı babası, Batılılar arasında yaşadığı yıllarda bir eziklik olarak yerleşmiştir Fuat'ın içine. Yirmili yaşının başında, annesinin ölmesi, ablasının da evlenip uzaklaşması yüzünden kendisini yapayalnız hisseden Fuat, bir Fransız gazetesinin muhabiri olarak İstanbul'a gelir. Görevi 1908 sonrasının siyasi çalkantılarını gözlemek ve yazmaktır. Tabii asıl niyeti, bu sayede çocukken fazla kurcalamadığı kimlik sorunun kökenine inmek ve babasının izini bulmaktır.

Modernleşmeye çalışan Osmanlılar için başlı başına bir sorunun olan 'aradalık' halini Fransız bir anne ile Türk babanın çocuğu olarak daha derinden yaşar Fuat. Paris'de babasının “barbar kanı” nasıl coşkuyla konuşursa içinde, İstanbul'da da annesine ait olduğunu düşünür.

Ama bütünüyle ne o ne de ötekidir. Murat Gülsoy, Doğu-Batı karşıtlığını işlemek için çatışmayı biyolojik zemine kadar indirmekle kuvvetli bir edebi figür oluşturmuş. Milliyetçiliğin iyice yükselişe geçtiği 19. yüzyıl toplumsal panoraması içinde Fuat, yaşadığı kimlik sorunlarını sadece bireysel düzlemde tutamadan toplumsal tavırlara da dönüştürmek zorunda kalır. Roman boyunca kendisine rahat yüzü göstermeyen bu karmaşa içinde savrulurken kimi zaman Batılılara karşı Osmanlıyı savunmakta, kimi zaman da kendisindeki Doğu algısının çelişkileriyle savaştaktadır. Bu nedenle, romanı bir Batılının İstanbul'a yaptığı yolculuk olarak okumak çok eksik kalacaktır.

Gülsoy, o ezeli ve sanki ebedi de olacakmış gibi görünen Doğu-Batı çatışmasını işlerken, daha önce Tanpınar'da da gördüğümüz gibi "baba" kavramını merkeze alır ve Osmanlı toplumunda, bu iki uç karşısındaki duruşuyla en dikkate değer entellektüellerden olan Beşir Fuat'ın ailesini konu edinir. Sadece bir 'baba' bulmak için yola çıkan Fuat, karşısında yavaş yavaş beliren portrenin zeki, kültürlü, kitaplarıyla döneminde iz bırakmış bir yazar olduğunu öğrenince çok etkilenir, hatta bir ara babasıyla özdeşecek gibi olur.

'Gizemli baba'nın arandığı bu bölümlerde Gülsoy, Beşir Fuat'ın trajik hayatına da soluk bir ışık düşürmüştü. Gerçi takip spotu oğul Fuat'ın üzerinden hiç çekilmiyor ama, bu ayrısı Osmanlı entellekuelinin hayatı da geride bıraktıkları üzerinden bir göz atımı kadar değerlendiriliyor. Bu noktada romana, yayıncı Arakel, Ahmet Midhat ve -Gülsoy'un hoş bir oyunuyla- kucağında kara kedisiyle Hamdi Bey, yani Beşir Fuat'ı Midhat karşısında şefkatle kollamış olan Tanpınar da girmiş.

Fuat, babasının kim olduğunu romanın sonlarına doğru öğrenir öğrenmesine de bu bilgi onu kültürel kimlik bunalımına bir de 'istenmemiş çocuk' psikoza eklemekten başka bir işe yaramayacaktır. Beşir Fuat için Fransız metresi ve ondan doğan çocuğu, sorumluluk gereği bakımı üstlenilmiş bir 'yük'tür sadece. Babasının geride bıraktığı metinlerde annesi için kurduğu dilin yarattığı sarsıntı, Fuat'ı cinnetin eşiklerine kadar savrulacağı bir girdaba iter.

Romanın Fuat'dan sonra ikinci, belki de onunla birlikte en önemli kişisi diyebileceğimiz İstanbul, işte bu noktadan sonra öne geçecektir. Babasız Fuat'ı 'karanlık kuyu'sundan çekip çıkaran güç, asıl kimliğini doğduğu şehirde bulacağını anlaması olur. Fuat, babasını bulmak için yola çıkmış ama onun yerine evini, yani İstanbul'u keşfetmiştir. Böylece romanın önemli bir teması da 'kimlik ve şehir' arasındaki ilişkide ortaya çıkar. Bu nedenle romana dolaylı da olsa adını da veren İstanbul'a apayrı bir yer açmak gerek.

Gölgeler ve hayaller şehri İstanbul, romanda çok katmanlı bir bakışla işlenmiştir: Yeni bir hayatın eşiğinde durmanın heyecanıyla kaynayan II. Meşrutiyet İstanbul'u; Batılıların 'gizemli Doğu' atmosferini yaşamak için gezdikleri hayal İstanbul ve Fuat'ın çocukluğunda kalmış kayıp parçayı arayarak bütünleşmeye çalıştığı İstanbul.

Burada ilginç olan Fuat'ın şehirle kurduğu ilişki biçimini değiştiren kişinin bir Batılı olmasıdır. Sokaklarda gezdiği bir gün, yine romantik Avrupa edebiyatından fırlamış gibi duran zengin, estet ve maceracı bir İngiliz'le tanışır Fuat. Doğu'ya, sanata ve hikâyeye düşkün şık, etkileyici Charles, Fuat'ı ve onunla birlikte çalışan hüznü fotoğrafçı Marcel'i, şehri başka türlü yaşayan zengin ve seçkin Batılıların arasına sokar. Bu çevrede tanıdığı özgür düşünceli Margaret ile zeki ve alaycı Evelyn'in temsil ettiği yeni kadın tipleri Fuat'ı çok etkiler. Ancak onu asıl değiştiren Charles'in İstanbul'a duyduğu tutku ve yaşama biçimi olur.

Charles, Fuat'ın Türkçe bildiğini öğrendikten sonra, ona şehre duydukları derin sevgiyi somutlaştıracak bir kitap üzerinde çalışmayı önerir. Günlerce en ücra yerlerde gezer, yaşlılardan dinledikleri ilginç hikâyeleri, efsaneleri derlemeye ve kitaplaştırmaya girişirler. İstanbul'a "büyüleyici" kimliğini veren ama modernleşmenin eşiğinde silinmeye yüz tutmuş manzaraları ve hikâyeleri kaydetme çabasıyla, Fuat yazıya, Marcel fotoğraf makinasına sarılmıştır. Oysa onları İstanbul'un derinliklerine kaçırın kendi korkularıdır. Fuat'ın geçmişini ararken düştüğü boşlukta İstanbul'un geçmişine dalması gibi, Charles ve Marcel de bu lirik şehirde farklı kaynaklardan beslenen varoluş ağrılarını dindirmeye çalışırlar.

İşin içine İstanbul ve Batılı gezginler girince, romanın önemli bir izleğinin de oryantalizm olması kaçınılmazlaşır. İstanbul halkının temiz ve aydınlatılmış sokaklara, güvenliğe, rahat ulaşım araçlarına, kısacası Avrupa'daki örnekleri gibi modernleşmiş şehirlere can attığı; seçme hakkı, basın özgürlüğü gibi anayasal düzenlemelerin peşinde koştuğu günlerde, onu 'dışarıdan' ve başka bir boyutuyla, zamansız bir derinlikte yaşayan Charles ve Marcel gibi bazı Batılılar, İstanbul'un bakmaktan haz duydukları ama giderek kaybolan "büyülü" manzaralarını, saptamak için kederli bir çaba içindedir.

Fuat nasıl bağlanacak kök arayan biriye, Charles ve Marcel de köklerinden, yani 'büyüsünü' yitirmiş modern Avrupa'dan kaçın, yabancılaşmış, içi sıkılan kişilerdir. Charles, modern öncesi bir şehrin masalsı manzaralarını seyrederek hayatına estetik ve lirik bir genişlik kazandırmaya çalışır. Charles'ı sadece oryantalist zevklere sahip bir Batılı gibi değil, gündelik hayatın sıradanlığından sanata ve geçmişe kaçmak isteyen bir duyarlılığın temsilcisi olarak da görmek gerekir. Böylece romanın başında hikâyesi kısacık anlatılan M.F.A'nın iç dünyası ve kitaptaki varlığı da anlam kazanacaktır.

Genç bir avukatken bütün gün adliye koridorlarında koşturduktan sonra akşamüstleri soluğu Sahflar Çarşısı'nda alan M.F.A, Fuat'ın her nasılsa eskiciye düşmüş mektuplarını bulur. Kaybolmasına karşı bir önlem olarak mektuplarını postalamadan önce deftere de kaydetmiştir Fuat. Arkadaşı Alex'in ölümünden sonra da bu defter gönderilmeyen mektuplarla bir günlük halini alır. Kendi yaşlarındaki bir gencin yıllar önce yazdığı cümleler genç avukatın ilgisini çekince sıkıcı hayatını biraz renklendirmek için Fransızca günlüğü çevirmeye koyulur. M.F.A da yaşadığı zamana tahammül edemeyenlerdendir. Loş bir medrese avlusunda fokurdattığı nargile dumanları arasında 'keyfine göre' kitaplar okuyarak gündelik hayattan firar etmeye çalışır. Nargile, romanın sonunda köprü altı kahvesinde bıraktığımız Fuat'ın elinden ona geçmiştir sanki. Aynı dumanların arkasından bakarlar dünyaya. İlginç olan, Fuat ve arkadaşlarının 1908 gibi, şehrin altüst olduğu bir dönemde yaşadığı iç bunaltısını, M.F.A'nın da dünya gençliğinin yeni bir hayat için ayaklandığı 1968'de yaşamasıdır. Gülsoy bu "ezeli sıkılğanlar" ile aslında çağlara bağlı olmadan insanın yaradılışında süregelen bir tür varoluş melankolisine eğiliyor. W. Allen'ın "Paris'te Gece Yarısı" filminde anlattığı gibi, yaşadığı çağı sevmeme, başka zamanlara özlem duyma, hiç şüphesiz Charles'tan önceki bazı gezginleri de İstanbul'a çeken temel duyguydu.

Romanda yer yer aktarılan eski İstanbul hikâyeleri tam da bu duyguyu besleyecek cinstendir. Yazar, Batılıların hoşuna gidecek egzotik, büyüleyici hikâyeleri kitaba monte ederken bunu kastetmek istemiş midir bilmem ama, aslında İstanbul'a biraz ilgi duyan okurlara hiç de yabancı gelmeyecek bu hikâyeler, şehrin hafızası olan kültürel birikimin bile Batılı gezginlerin gözünden seçilmiş metinlerle nasıl oluşturulduğuna dair bir dikkatle okunabilir. Gülsoy, İstanbul'u büyümlü bir şehir gibi kurgulayan Batılı gezginlerin bakış açısını yeniden üretir ve ve üzerinde düşündürürken, Fuat ile Charles arasında giderek artacak olan ayrışmanın da zeminini hazırlamış olur.

Doğu'yu dışarıdan seyreden Charles ile bu kültürün bir parçası olan Fuat arasındaki farkın belirmesi romanın dönüm noktalarından biridir. İstanbul, sadece manzara ve ilginç hikâye değildir Fuat için; Kuzguncuk'ta geçen çocukluğu, bahçelerindeki kuyu, mutfaklarından taşan yemek kokuları, hayatın bir başka yönünü temsil eden dindar dadısı Halide ile bu şehir onun evidir.

Dönüşüm sürecinde Fuat'ın geçmişine rüyalar yoluyla dehlizler açılması ve yaşadığı bunalımın çocukluğa ait kırık dökük anı parçalarıyla işlenmesi romana psikolojik derinlik katmış. Roman bu noktadan sonra sokaktaki gösterilerin ve Fuat'ın içinde patlayan çılgınlıklarının üstüste bindiği sarmal bir anlatımla ilerler ve kakafonik uğultu, Fuat'ın

arayışlarından vazgeçtiği son sayfalarda yavaş yavaş ritmini bulup yavaşlar. Fuat, elinde nargilesiyle bir kahveye çekilmiş, “uzun uzun susmakta”dır artık.

Bu dönüşüm ilkin Fuat’ın Batılı dostları ile arasındaki makasın iyice açıldığı yerde ortaya çıkar. Fuat, kendisini anlamadıklarını söylediği Charles ve Marcel’den kopmuş, insanlara şüpheyle yaklaşan, komplo teorileri üreten birine dönüşmüştür. Fuat’ın serinkanlılığını kaybetmesi, karabasanlara dalması, giderek içe kapanması Beşir Fuat ailesindeki psikolojik hastalıkların kalıtımsallığına bir gönderme olabileceği gibi Doğu ile Batı arasındaki savrulmada Fuat’ın Doğu’ya kaymasına yönelik sahneler olarak da yorumlanabilir. Eğer ikinci yoruma ağırlık vereceksek, Fuat’ın bu süreçte rasyonaliteden uzaklaşması, hareketsizliğe ve suskunluğa geçmesi, şehrin gölgelerine karışması ve son sahnede bir kahvede “uzun uzun susup” nargilesini fokurdattığı, romanın ‘Doğlu olmak’ konusundaki oryantalist söylemi bir kez daha ürettiğini de düşündürtebilir. Suskunluk, roman boyunca durmadan konuşan, hareket eden, kapıları çalan, Fuat’ın içindeki fırtınaların dindiği, ya da durumu çaresizce kabullenmek zorunda kaldığı şekilde de yorumlanabilir tabii.

Öyle anlaşılıyor ki Fuat, kurtuluşu İstanbul’u dışarıdan gözleyen, yazan biri olmaktan vazgeçip onun gündelik hayatını yaşayan birine dönüşmekte bulmuştur. Charles ve Marcel ile araları açılırken, yeniden bir araya geldiği dadısı Halide ve çocukluk anılarıyla dolu Kuzguncuk, onu usul usul içine alan bir eve dönüşür. İşinde gücünde yaşayan mahallelinin sakinliği, özellikle yaşıtı balıkçı Niko’nun Boğaz sevgisi Fuat’a da bulaşır. Ailesinin kökleriyle buluşamamıştır ama bir şehrin insanı olmayı öğrenmiş, içindeki boşluğu İstanbul’la doldurmuş, babasının değilse bile şehrin kütüğüne kaydolmuştur.

Gölgeler ve Hayaller Şehri’nin Fuat gibi “başka bir hayat” uğrunda çırpınan diğer sakinlerine gelince... Heyecanla peşinden koştukları hürriyet, romanın sonunda gökyüzünden ‘mitolojik bir balon’ gibi süzülüp geçerken, onların payına düşen de sadece ‘suskunluk’ olacaktır.

Yazının başında da söylediğim gibi, Murat Gülsoy edebiyatımızda çokça kullanılmış bir temayı ele alır gibi görünüyor ama, gerek melez kimlikli Fuat’ın yaşadığı kültür çatışmasında gerek oryantalizm konusuna İstanbul bağlamında getirdiği yorumla özgün ve güçlü bir roman çıkarmış ortaya.